

سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار

● علی مختاری

حاج شیخ عباس مرد تقوا و فضیلت یکی از پرکارترین و موفقترین عالمان شیعی است که موانع و حوادث تلخ روزگارش نظیر خفقان سیاه ستمشاهی او را از خدمت به مکتب اسلام باز نداشت. وی با مسافرت‌های علمی و زیارتی مکرر به نجف اشرف و عتبات عالیات، مکه، مشهد و قم در سفر و حضر از تحصیل، تدریس، تبلیغ و تصنیف باز نماند. میرزا حسن نوری نورالله مرقد و عالمانی چون شیخ الشریعه اصفهانی و سید حسن صدر کاظمی قدس سرهما و هم‌نشینی دوستانی چون آقابزرگ تهرانی روح تبع گسترده و خدمت به آثار اهل بیت و بزرگان تشیع را در جانش دمید.

استاد ایما الله حسن زاده می‌فرمودند: «آن مرحوم هر چه نوشته است سودمند و به جاست». تلاش علمی و تالیف وی را از موعظه و ارشاد و انانیت بلکه ویژگی‌های آن پارسای بپروا او را سرآمد و عاظم دوران خویش کرد. به گونه‌ای که مرحوم استاد شهید مرتضی مطهری، اظهار تأسف می‌کردند که در عصر ما موعظه کم شده و سابقا کسانی نظیر حاج شیخ عباس قمی (ره) به نصیحت و موعظه مردم می‌پرداختند و هر گاه کسی در یک مجلس ایشان حاضر می‌شد تا یک هفته حتی به فکر گناه هم نمی‌افتاد». جهت آگاهی از وارستگی ایشان به کتاب شیخ عباس قمی مرد تقوا و فضیلت، نوشته حضرت استاد علی دوانی و مقدمه سفینه البحار، چاپ آستان قدس رضوی رجوع شود.

ایما الله سید محسن امین ره در معرفی محدث قمی می‌نویسد: «عالم فاضل محدث واعظ عابد زاهد»^۱، «الثقة العدل الورع الزاهد العابد»^۲.

کتابهای کوچک‌حدیثی به جهت قدمت و کوچکی در معرض نابودی قرار گرفته‌اند شروع به گردآوری آنها در یک مجموعه کرد. هر چند به صحت تمام آنها ملتزم نبود.

استاد علامه حسن زاده می‌فرماید: مجلسی دوم صاحب دو کتاب بحار و مرآة العقول در شمار بزرگانی هستند که حاصل قلم آنان چیزی شبیه معجزه و کرامت است.^۱

بدیهی است بحار الانوار با حجم گسترده (۱۱۰ مجلد) نیازمند فهرستی گویا و مناسب بوده و اولین دانشمندی که بهترین راهنمای استفاده از آن را فراهم کرد، خاتم‌المحدثین حاج شیخ عباس قمی (۱۲۹۴-۱۳۵۹ ه. ق) است.

حاج شیخ عباس مرد تقوا و فضیلت یکی از پرکارترین و موفقترین عالمان شیعی است که موانع و حوادث تلخ روزگارش نظیر خفقان سیاه ستمشاهی او را از خدمت به مکتب اسلام باز نداشت. وی با مسافرت‌های علمی و زیارتی مکرر به نجف اشرف و عتبات عالیات، مکه، مشهد و قم در سفر و حضر از تحصیل، تدریس، تبلیغ و تصنیف باز نماند و آغوش‌محدثانی چون حاج میرزا حسن نوری نورالله مرقد و عالمانی چون شیخ الشریعه اصفهانی و سید حسن صدر کاظمی قدس سرهما و هم‌نشینی دوستانی چون آقابزرگ تهرانی روح تبع گسترده و خدمت به آثار اهل بیت و بزرگان تشیع را در جانش دمید.

استاد ایما الله حسن زاده می‌فرمودند: «آن مرحوم هر چه نوشته است سودمند و به جاست». تلاش علمی و تالیف وی را از موعظه و ارشاد و انانیت بلکه ویژگی‌های آن پارسای بپروا او را سرآمد و عاظم دوران خویش کرد. به گونه‌ای که مرحوم استاد شهید مرتضی مطهری، اظهار تأسف می‌کردند که در عصر ما موعظه کم شده و سابقا کسانی نظیر حاج شیخ عباس قمی (ره) به نصیحت و موعظه مردم می‌پرداختند و هر گاه کسی در یک مجلس ایشان حاضر می‌شد تا یک هفته حتی به فکر گناه هم نمی‌افتاد». جهت آگاهی از وارستگی ایشان به کتاب شیخ عباس قمی مرد تقوا و فضیلت، نوشته حضرت استاد علی دوانی و مقدمه سفینه البحار، چاپ آستان قدس رضوی رجوع شود.

ایما الله سید محسن امین ره در معرفی محدث قمی می‌نویسد: «عالم فاضل محدث واعظ عابد زاهد»^۱، «الثقة العدل الورع الزاهد العابد»^۲.

علامه امینی این چنین آن مرحوم را یاد کرده: «هومن نوابغ الحدیث و التالیف فی القرن الحاضر، و آیدیه المشکوره علی الامه لا تخفی»^۳.

سفینه البحار

اقیانوس کبیر بحار الانوار مرحوم علامه مجلسی دریای عظیم و موجی است که دستیابی به در گوهرهایش نیازمند وسیله و سفینه‌ای بود. و سفینه‌البحار با نامی زیبا و گویا، هم گزینه و گلچینی است از بحار و در هر باب و فصلی، مثنی نمونه خروار را به دست می‌دهد و هم آدرس و ارجاع به مطالب مورد نظر در سراسر آن کتاب است.

ویژگیهای کتاب حاضر

۱- موضوعات کتاب بحار به ترتیب حروف الفبا و براساس ماده و ریشه ثلاثی مجرد موضوع مرتب شده‌است به نحوی که خواننده به آسانی می‌تواند به بیش از هزار و هفتصد موضوع دست یابد که طبعاً هر کدام شامل مدخل‌های گوناگون و متعددی خواهد بود.

۲- این اثر گزیده‌ای بسیار دقیق و حساب شده از سراسر یک دایره المعارف بزرگ به نام بحار است که مایه صرفه‌جویی فراوان در وقت و مانع اتلاف عمر طلاب است. مؤلف که خود استادی زبردست است که باذوق سرشار روایی و رجالی و

سفینه البحار همان گونه که نامش گویاست کشتی کتاب بحار علامه مجلسی قدس سره است به قول شاگرد مرحوم مجلسی امیر محمد صالح حسینی «علامه (ره) احادیث فراوان پراکنده‌ای که در غیر کتب اربعه بوده‌است را در مجلدات بحار فراهم کرده‌است کمتر عالمی است که بتواند برخی از مجلدات بحار را تهیه کند کتابی که در شیعه بی‌سابقه و از نظر دقت و ضبط، سودمندی و کارایی، استیعاب و فراگیری ادله و آراء و گستردگی حجم روایات بی‌نظیر است». مرحوم علامه طباطبایی قدس سره بسیار از بحار الانوار ستایش می‌کرد و آن را بهترین فرهنگ شیعی می‌دانست که اخبار را جمع‌آوری کرده است و از نظم دقیق، تفصیل و تبویب مرتب و حساب شده استفاده از تمام قرآن کریم در جاهای مناسبه تفسیر خلاصه و مناسب آیات، شرح و بیان مشکلات اخبار اظهار شگفتی می‌کرد و معتقد بود آن مرحوم دارای مقام علمی بسیار بزرگ و شناخت گسترده و تلاشی است که خیریت آن مجتهد عظیم‌الشان از لا به‌لای نقد و نظرهایی که در بررسی احادیث مرآة العقول مطرح کرده هوبیناسته برآستی او از احیای آثار و روایات ائمه اطهار علیهم‌السلام به شمار می‌آید.

حضرت امام خمینی قدس سره می‌فرماید: بحار الانوار عالم و محدث بزرگ علامه مجلسی (ره) فراگیر خود چهارصد کتاب و رساله است و به تنهایی یک کتابخانه کوچک را تشکیل می‌دهد چون مصنف این کتاب می‌دید بسیاری از رساله‌ها و

سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار

المحدث الخیر الشیخ عباس قمی (قدس سره)

تالیف و تصنیف: سفینه البحار و آثار

- سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار
- المحدث الخیر الشیخ عباس قمی (قدس سره)
- تهیه شده توسط: مجمع البحوث الاسلامیه
- با مقدمه و نظارت: علی اکبر الهی خراسانی
- بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی
- چاپ اول: ۱۳۷۷
- قطع وزیری با جلد گالینگور

حضرت امام خمینی قدس سره می فرماید: بحار الانوار عالم و محدث بزرگ علامه مجلسی (ره) فراگیر حدود چهار صد کتاب و رساله است و به تنهایی کتابخانه کوچکی را تشکیل می دهد، چون مصنف این کتاب می دید بسیاری از رساله ها و کتابهای کوچک حدیثی به جهت قدمت و کوچکی در معرض نابودی قرار گرفته اند شروع به گردآوری آنها در یک مجموعه کرد، هر چند به صحت تمام آنها ملتزم نبود.

اقیانوس کبیر بحار الانوار مرحوم علامه مجلسی دریای عظیم و موجی است که دستیابی به در و گوهرهایش نیازمند وسیله و سفینه ای بود. و سفینه البحار با نامی زیبا و گویا، هم گزیده و گلچینی است از بحار و در هر باب و فصلی، مثنی نمونه خروار را به دست می دهد و هم آدرس و ارجاع به مطالب مورد نظر در سراسر آن کتاب است.

حسن سلیقه، بهترینها را برگزیده و هر آنچه را آورده یک خصوصیت و ویژگیهای داشته است. مثلا اگر به ماده «علم» بنگرید از باب اول کتاب العلم بحار تنها آیات آغاز و انجام باب را آورده و نوبت به احادیث که رسیده است از ۱۲۲ روایت تنها دو تا را انتخاب کرده و تا باب ششم هیچ نقل نکرده و از باب ششم تنها یک آیه و باز باب هفتم را رها کرده و از باب هشتم از بین سیزده آیه یک آیه و از بین ۹۲ روایت تنها به یکی بسنده کرده است.

معیارش در گزینش، تناسب بیشتر با عنوان باب اتقان روایت کوتاه و پرمحتوا بودن ... است.

۳- یکی از امتیازات مهم سفینه آن است که مؤلف در موضوع مورد نظر به همان باب اکتفا نکرده بلکه از هر جای کتاب نکته ای در آن موضوع یا متناسب و مرتبط با آن یافته، همه را برگزیده و یک جا ارجاع داده است مثلا درباره حارث همانانی از هفت موضع کتاب بحار نکته آورده است.

۴- در ایراد عناوین بحث عنوان و تیتیری را مطرح نموده که از سایر عناوین، معروفتر و شناخته شده تر باشد مثلا هر جا اسم شخصی مشهور بوده، لقب یا کنیه اش را عنوان نکرده؛ البته از کنیه و لقب ... غافل نبوده و سعی کرده آنچه ذیل لقب و کنیه ... هست آدرس دهد بیاورد. به عنوان نمونه چون کنیه حارث بن سعید معروفتر بوده، شرح حالش را در ذیل «ابو فراس الحمدانی» آورده و سایر موارد مثل ماده حرت را به کنیه ارجاع داده است.

۵- عنایت کامل دارد که گاه واژه ای ممکن است از چند ماده مشتق شده باشد و نتیجه این شده که مطالب موضوعات متناسبی را هم که احیانا در بحار نبوده اضافه فرموده است و از نثر و شعر ... حتی اشعار فارسی هم بهره برده است.

۶- تحقیقات و حواشی وی در ریشه های لغات جلوه های گوناگونی دارد نظیر:

الف) ارجاع به ریشه های متناسب و مرتبط یا مترادف که روشی پیشرفته و کارآمد است.

ب) شرح واژه های پیچیده و غامض و الفاظ نامانوس، به قدر لازم.

ج) بر روشن شدن ماده یا تکمیل آن، اضافاتی

بیان می کند.

د) شرح حال اعلام و شخصیتها را به اجمال یا تفصیل بیان می کند.

ه) گاهی بر موضوع، پسوند و دنباله هایی را اضافه کرده یا از سایر مصادر - به جز بحار - کلماتی را اصطیاد و ذکر کرده است تا آنجا که رنگ موسوعه و مجموعه کاملی را به خود گرفته است.

ز) از آنجا که محدث قمی خود رجالی متبحری است به ضبط تاریخ مولید و وفیات اشخاص بسیار عنایت داشته و در کنار اعداد، به حروف ابجد هم نوشته تا کم تراشتماهی رخ دهد مثلا وفات مرحوم کلینی ۳۲۹ ق است ولی در نوشتن ... رقم ۲ و ۳ که به یکدیگر شبیه هستند، خیلی اشتباه می شوند. ایشان با حروف ابجد و طبق حساب جمل هم همین رقم را چنین ذکر کرده است: «هات ابو جعفر الکلینی بیفداد سنه ۳۲۹ شکطاسنه تانثر النجوم».^۵

تخصصهای مؤلف

علاوه بر آنچه گذشت برخی از ویژگیهای شخص حاج شیخ عباس موجب ماندگاری و کارآمدی و امتیازات ویژه سفینه شده است. وی که در تاریخ، نقل حدیث، رجال، ادعیه و اذکار ... کاملا تخصص داشته و در یک سخن، هم محدث و هم آشنا به تاریخ و سیره اهل بیت (ع) و یاران است هنر دیگری دارد که دیگران از آن محرومند و آن تخصص در گلچین و تلخیص کردن است.

از آن مرحوم ۴۶ اثر تاکنون مکرر منتشر شده که برخی نظیر مفاتیح الجنان جزو پرتیراژترین و معروفترین آثارند ۸ کتاب خطی و ۱۲ اثر ناتمام از وی معرفی کرده اند؛ و هنرمندی ایشان در تلخیص است که جلوه ای خاص به سفینه داده و به جز آن کتابهای ذیل را خلاصه کرده است:

- ۱- ذخیره البرار فی منتخب انیس التجار در آداب تجارت.
- ۲- فیض الغدیر فیما یلتقی بحديث الغدیر تلخیص بخش غدیر عقیقات الانوار علامه بزرگ میرحامد حسین هندی.
- ۳- لب الوسائل الی تحصیل المسائل یا نقالوسائل که اختصاری از هدایه الامه است.
- ۴- مختصر الابواب فی السنن و الاداب خلاصه حلیه المتقین

علامه مجلسی (ره).

۵- المقامات العلیه فی موجبات السعاده الابدیه خلاصه معراج السعاده مرحوم مولی احمد نراقی.

۶- هدایه التام الی وقائع الایام خلاصه فیض العلام فی عمل الشهور و وقائع الایام

۷- علم الیقین مختصر حق الیقین مرحوم علامه مجلسی (ره)

۸- مختصر المجلد الحادی عشر از ج یازدهم بحار الانوار

۹- غایه المرام تلخیص دارالسلام فیما یتعلق بالرؤیا و المنام محقق سفینه البحار حضرت استاد علی اکبر الهی خراسانی می نویسد:

از مرحوم آیه الله العظمی خوبی پرسیدند: اگر مجموع کتابهایتان را بگیرند و بگویند فقط یک کتاب رami توانی برداری، در چنین فرضی، شما چه کتابی را انتخاب می کنی؟

در پاسخ می فرمایند: سفینه البحار را.

علامه عسکری می گوید: «برنامه همیشگی من این است که در هر سفری دو کتاب به همراه داشته باشم که یکی [از آنها] سفینه البحار است.»^۶

چاپ حاضر

محقق محترم از سالها پیش آرزو داشته کتاب سفینه البحار - که با چاپی قدیمی، نامرغوب و حجری آنها منطبق با بحار

الانوار ۲۵ جلدی و نه ۱۱۰ جلدی در اختیار مردم بود - روزی نو شود و با چاپی نفیس، فنی، مصحح، دقیق و حروفی زیبا

و چشم نواز عرضه شود، تا این که به اهتمام بنیاد پژوهشهای آستان قدس رضوی، مرکز پژوهشها، این مهم به انجام رسید.

این کار نه تنها سودمند بلکه ضروری بود. و دو عامل این نیاز و ضرورت را تشدید می کرد:

الف) امتیازات این اثر در عرصه جهان فرهنگی معاصر، که گستردگی معارف را با ظرافت کاری و دقت و تخصصی بودن در آمیخته است.

ب) وضع بد چاپ حجری که با وجود چاپ جدید بحار می توان گفت دورانش سپری بلکه با پذیرایی امکانات فنی

جدید چاپهای حجری تناعی گر عصر حجر شده است.

در این چاپ تلاشهای فراوانی شده که برای آگاهی از آنها باید به مقدمه تحقیق مراجعه شود. اجمالا در این تصحیح،

سفینه با چاپ جدید بحار منطبق شده، علاوه بر رموز ابجدی که مایه مصونیت از اشتباه است، شماره های عددی نیز آورده

شده، و آیات و کلمه های مشکل اعراب گذاری شده از بهترین نسخه ها برای مقابله استفاده شد، جمله تسخیر که پس از چاپ

به دست مرحوم مؤلف تصحیح و تشبیه شده است.

متون روایی با بحار و مصادر بحار نیز مقابله شده و در این موارد با ۳ گونه مأخذ مقابله و تصحیح شده است: احادیث و نقل قولها علاوه بر بحار به مصادر بحار نیز ارجاع شده است.

پانویسها:

- ۱- المعجم الفهرس لالفاظ احادیث بحار الانوار، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ج ۱، ص ۷۴-۷۵.
- ۲- مقدمه اثر حاضر، ص ۲۱؛ به نقل از اعیان الشیعه، ج ۷، ص ۴۲۵.
- ۳- مقدمه اثر حاضر، ص ۲۱؛ به نقل از اعیان الشیعه، ج ۳، ص ۴۹۲.
- ۴- مقدمه سفینه البحار، ص ۲۱، به نقل از الغدیر، ج ۱، ص ۱۵۷.
- ۵- مقدمه سفینه البحار، ص ۳۲-۳۹.
- ۶- مقدمه سفینه البحار، ص ۳۳.